2026-yil
9(2)-son

“FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI”

ILMIY - METODIK

JURNALI

saen.uz

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9(2)-son

Bosh muharrir:
Shoumarov G‘ayrat Bahromovich, psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Qodirov Umarali Do‘stqobilovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mas’ul kotib:
Muqimov Alisher

Texnik muharrir:
Qarshiyev Jamshid Murotaliyevich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00 – FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI
Ayupov Shavkat Abdullayevich, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
A’zamov Abdulla, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
Zohidov Erkin A’zamovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

02.00.00 – KIMYO FANLARI
Normaxamatov Nodirali Soxobataliyevich, kimyo fanlar doktori, professor
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, kimyo fanlar doktori, akademik

03.00.00 – BIOLOGIYA FANLARI
Abdurahmonov Ibrohim Yo‘lchiyevich, biologiya fanlari doktori, akademik
Sulaymonov Botirjon Abdushukurovich, biologiya fanlari doktori, akademik

04.00.00 – GEOLOGIYA-MINERALOGIYA FANLARI
Fayziyev Abdulhaq Radjabovich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor
Husanov Sultonboy To‘xtayevich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor

05.00.00 – TEXNIKA FANLARI
Allayev Qahramon Rahimovich, texnika fanlari doktori, akademik
Majidov Inom Urishevich, texnika fanlari doktori, professor
Turobjonov Sadritdin Maxamatdinovich, texnika fanlari doktori, akademik
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

06.00.00 – QISHLOQ XO‘JALIGI FANLARI
Namozov Shodmon Ergashovich, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, akademik
Shoumarov Hikmat Bahromovich, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, professor

07.00.00 – TARIX FANLARI
Ziyo Azamat Hamid o‘g‘li, tarix fanlari doktori, akademik
Sagdullayev Anatoliy Sagdullayevich, tarix fanlari doktori, akademik
Yusupova Diloram Yunusovna, tarix fanlari doktori, akademik

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI
Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, iqtisod fanlari doktori, akademik
Musayev Behzod Anvarovich, iqtisod fanlari nomzodi
To‘xliyev Nurislom, iqtisod fanlari doktori, akademik
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich, iqtisod fanlari doktori, akademik

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9(2)-son

09.00.00 – FALSAFA FANLARI
Nazarov Qiyom Normirzayevich, falsafa fanlari doktori, professor
Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich, falsafa fanlari doktori, professor

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI
Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor
Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich, filologiya fanlari doktori, akademik
Xidirov Rajab Gulmatovich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (Tojikiston)

11.00.00 – GEOGRAFIYA FANLARI
Nigmatov Asqar Nigmatullayevich, geografiya fanlari doktori, professor
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, geografiya fanlari doktori, professor

12.00.00 – YURIDIK FANLAR
Rustamboyev Mirzayusuf Hakimovich, yuridik fanlar doktori, professor
Saidov Akmal Xolmatovich, yuridik fanlar doktori, akademik
Xolmo'minov Jumanazar Toshtemirovich, yuridik fanlar doktori, professor
Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, yuridik fanlar doktori, professor

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI
Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, akademik
Ibraimov Xolboy, pedagogika fanlari doktori, akademik
Musurmonova Oynisa, pedagogika fanlari doktori, professor
Umarov Bahrom Norboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

14.00.00 – TIBBIYOT FANLARI
Akilov Xabibulla Ataullayevich, tibbiyot fanlari doktori, professor
Nazirov Feruz Gafurovich, tibbiyot fanlari doktori, akademik

15.00.00 – FARMATSEVTIKA FANLARI
Abdullabekova Viloyat Nurillabekovna, farmatsevtika fanlari doktori, professor
Tulaganov Abduqodir Abdurahmonovich, farmatsevtika fanlari doktori, professor

16.00.00 – VETERINARIYA FANLARI
Daminov Asadullo Suvonovich, veterinariya fanlari doktori, professor
Jabborov Shuhrat Abdumajidovich, veterinariya fanlari doktori, professor
G'afurov Aktam G'afurovich, veterinariya fanlari doktori, professor

17.00.00 – SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
Ahmedova Nigora Rahimovna, sanatshunoslik fanlari doktori, professor
Hakimov Akbar Abdullayevich, san'atshunoslik fanlari doktori, akademik

18.00.00 – ARXITEKTURA FANLARI
Nozilov Dodo Avazovich, arxitektura fanlari doktori, professor
Uralov Axtam Sindarovich, arxitektura fanlari doktori, professor

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI
Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li, psixologiya fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Karimova Vasila Mamanosirovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Halimova Mashraboy Vohidovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Lazar Drajeta, psixologiya fanlari doktori, professor, Belgrad, Serbiya
Karpinskiy Konstantin Viktorovich, psixologiya fanlari doktori, professor, Grodno, Belarussiya
Boboyeva Sayyora Boboradjabovna, psixologiya fanlari doktori, professor, Tojikiston
Suletbayeva Ella Serikbayevna, psixologiya fanlari doktori, dotsent

Turaxonov Abdukarim Eshkuziyevich, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
22.00.00 – SOTSIOLOGIYA FANLARI
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Toshmuhamedova Dilorom Gafurdjanovna, sotsiologiya fanlari doktori

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR
Avazov Komil Xolliyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori
Fayzullayev Alisher Omonullayevich, siyosiy fanlar doktori, professor
Hasanov Otabek Abdurashidovich, siyosiy fanlar doktori
Paxrutdinov Shukritdin Ilyasovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Omonov Baxtiyor Axtamovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Quronboyev Qahramon Qo'chqorovich, siyosiy fanlar doktori, professor

24.00.00 – ISLOMSHUNOSLIK FANLARI
Ibrohimov Ne'matulla, filologiya fanlari doktori, akademik
Islomov Zohidjon Mahmudovich, filologiya fanlari doktori, professor

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9(2)-son

UDK 376.37:159.9

Raximova Gulbahor Valijonovna,
Farg'ona viloyati pedagogik mahorat markazi "Pedagogika va psixologiya, ta'lim texnologiyalari" kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGINING AUTIZM SPEKTRIDAGI BOLALARNI TA'LIM FAOLIYATIGA MOSLASHTIRISH ISHLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada autizm spektridagi bolalarni umumiy o'rta ta'lim muhitiga va ta'lim faoliyatiga moslashtirishda maktab amaliyotchi psixologining o'rni, vazifalari hamda faoliyat yo'nalishlari yoritilgan. Autizm spektridagi bolalarning kommunikativ, ijtimoiy, hissiy va xulq-atvor xususiyatlari hamda ushbu xususiyatlarning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilingan. Inklyuziv ta'lim sharoitida bolaning individual ehtiyojlarini aniqlash, psixologik kuzatuv va baholashni amalga oshirish, korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni tashkil etish, kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish, shuningdek, ota-onalar va pedagoglar bilan hamkorlik qilishning ahamiyati asoslangan. Ta'lim muhitini bolaning individual imkoniyatlariga moslashtirish, vizual qo'llab-quvvatlash vositalaridan foydalanish, faoliyatni aniq va izchil tashkil etish hamda moslashuv dinamikasini muntazam monitoring qilish samarali psixologik yordamning muhim shartlari sifatida ko'rsatilgan. Maqolada maktab amaliyotchi psixologining autizm spektridagi bolalarni ta'lim faoliyatiga moslashtirish bo'yicha amaliy faoliyat yo'nalishlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: autizm spektri, maktab amaliyotchi psixologi, ta'limga moslashuv, inklyuziv ta'lim, kommunikativ ko'nikmalar, ijtimoiy moslashuv, psixologik yordam, korreksion-rivojlantiruvchi ishlar, individual yondashuv.

РАБОТА ШКОЛЬНОГО ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА ПО АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА К ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются содержание, основные направления и психолого-педагогические условия деятельности практического психолога общеобразовательной школы по адаптации детей с расстройствами аутистического спектра к образовательной деятельности. Раскрываются особенности коммуникативного, социального, эмоционального и поведенческого развития детей с расстройствами аутистического спектра, которые необходимо учитывать при организации инклюзивного образовательного процесса. Анализируются возможности психологического наблюдения, индивидуальной психолого-педагогической

оценки, консультирования, коррекционно-развивающей работы, формирования коммуникативных и социальных навыков, а также взаимодействия школьного психолога с педагогами и родителями. Обоснована необходимость индивидуализации образовательной среды, использования визуальных средств поддержки, последовательной организации учебной деятельности и систематического мониторинга динамики адаптации ребёнка. Предложены практические направления работы школьного психолога, ориентированные на повышение самостоятельности, эмоциональной устойчивости и социальной включённости детей с расстройствами аутистического спектра.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, школьный психолог, адаптация к обучению, инклюзивное образование, социальная адаптация, коммуникативные навыки, психологическая помощь, коррекционно-развивающая работа, индивидуальный подход.

THE WORK OF A SCHOOL PRACTICAL PSYCHOLOGIST IN ADAPTING CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS TO EDUCATIONAL ACTIVITIES

Abstract. This article examines the content, main areas, and psychological and pedagogical conditions of a school psychologist's work in facilitating the adaptation of children with autism spectrum disorder to educational activities. The study highlights the communicative, social, emotional, and behavioral characteristics of children with autism spectrum disorder that should be considered when organizing an inclusive educational environment. Particular attention is given to psychological observation, individual psychological and pedagogical assessment, counseling, corrective and developmental activities, development of communication and social skills, and cooperation among school psychologists, teachers, and parents. The article substantiates the importance of individualizing the educational environment, using visual support tools, structuring learning activities in a predictable sequence, and systematically monitoring the child's adaptation. Practical areas of school psychologist intervention are proposed to support the development of independence, emotional stability, communication, and social participation among children with autism spectrum disorder.

Keywords: autism spectrum disorder, school psychologist, educational adaptation, inclusive education, social adaptation, communication skills, psychological support, corrective and developmental activities, individualized approach.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri barcha bolalar, jumladan, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilar uchun teng va qulay ta'lim imkoniyatlarini yaratishdan iborat. Inklyuziv ta'limning

rivojlanishi ta'lim jarayonida bolaning individual imkoniyatlari, rivojlanish xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishni taqozo etmoqda. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonunida ham ta'lim olishda teng imkoniyatlarni ta'minlash, alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash va ta'lim muhitini ularning ehtiyojlariga moslashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan [9].

Inklyuziv ta'limning asosiy mazmuni faqat bolaning umumiy ta'lim muassasasiga qabul qilinishini ta'minlash bilan cheklanmaydi. Uning muhim jihati bolaning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishi, tengdoshlari bilan munosabatga kirishishi, o‘z imkoniyatlarini namoyon qilishi va asta-sekin mustaqillikka erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Shu sababli alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlashda psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Autizm spektri buzilishi bolaning ijtimoiy kommunikatsiyasi, o‘zaro munosabatlari, xulq-atvori va qiziqishlarida o‘ziga xos xususiyatlar bilan namoyon bo‘ladigan neyro-rivojlanish holatidir [3; 4]. Shu bilan birga, autizm spektridagi bolalar yagona guruh sifatida qaralmasligi kerak. Ularning intellektual imkoniyatlari, nutqiy rivojlanishi, sensor xususiyatlari, muloqot qilish qobiliyati, mustaqillik darajasi va ta'lim ehtiyojlari bir-biridan sezilarli darajada farq qilishi mumkin [4; 5].

Maktabga kelish autizm spektridagi bola uchun yangi ijtimoiy va psixologik muhitga moslashishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Yangi sinfxona, o‘qituvchi, tengdoshlar, dars jadvali, o‘quv qoidalari, tovushlar, yorug‘lik, harakat va boshqa sensor ta'sirlar bolaning odatiy faoliyat tartibiga o‘zgarish kiritadi. Natijada ayrim bolalarda xavotir, muloqotdan qochish, faoliyatni rad etish, takrorlanuvchi xatti-harakatlarning kuchayishi yoki hissiy zo‘riqish kuzatilishi mumkin.

Bunday vaziyatda maktab amaliyotchi psixologining faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Psixolog bolaning shaxsiy xususiyatlarini o‘rganish, uning ta'lim jarayonida duch kelayotgan qiyinchiliklarini aniqlash, pedagoglarga tavsiyalar berish, ota-onalar bilan hamkorlik qilish hamda bolaning ijtimoiy-kommunikativ va hissiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim mutaxassis hisoblanadi.

Shundan kelib chiqib, tadqiqotning maqsadi autizm spektridagi bolalarni ta'lim faoliyatiga moslashtirishda maktab amaliyotchi psixologining faoliyat mazmunini nazariy jihatdan tahlil qilish hamda amaliy ishlarning samarali yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari autizm spektridagi bolalarning ta'lim jarayonidagi psixologik xususiyatlarini tahlil qilish, ta'lim muhitiga moslashish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlash, maktab psixologining diagnostik va korreksion-rivojlantiruvchi faoliyatini yoritish, ota-onalar va

pedagoglar bilan hamkorlikning ahamiyatini asoslash hamda ta'limga moslashuvni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Autizm spektridagi bolalarning rivojlanishi va ta'lim jarayonidagi ehtiyojlarini o'rganish psixologiya, maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy diagnostik yondashuvlarda autizm spektri buzilishi ijtimoiy kommunikatsiya va ijtimoiy o'zaro munosabatlardagi barqaror qiyinchiliklar, shuningdek, cheklangan va takrorlanuvchi xatti-harakatlar hamda qiziqishlar bilan tavsiflanadi [3].

C. Lord va hammualliflar autizm spektri buzilishini murakkab va ko'p omilli neyro-rivojlanish holati sifatida tavsiflab, unda individual farqlarning juda keng ekanligini ta'kidlaydilar [4]. Bu holat ta'lim jarayonida barcha bolalarga bir xil metodik yondashuvni qo'llashdan ko'ra, individual ehtiyojlarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

U. Frithning tadqiqotlarida autizmning psixologik xususiyatlari, ijtimoiy idrok, kommunikatsiya va xulq-atvorning o'ziga xos jihatlari keng yoritilgan [5]. Muallifning yondashuvi autizm spektridagi bolalarni faqat muayyan cheklovlar orqali emas, balki ularning individual kognitiv va psixologik xususiyatlari orqali tushunish zarurligini ko'rsatadi.

L. Schreibman autizmni o'rganishda ilmiy asoslangan yondashuvlarning muhimligini ta'kidlab, bolaning rivojlanish imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlashda tizimli va izchil pedagogik ta'sirning ahamiyatiga e'tibor qaratadi [6]. L. Wing esa autizm spektrining turli ko'rinishlarini tavsiflab, individual yondashuv va ijtimoiy muhitni moslashtirish zarurligini ko'rsatadi [7].

Inklyuziv ta'lim nuqtayi nazaridan UNESCO tomonidan taqdim etilgan yondashuvlarda ta'limdagi barcha to'siqlarni kamaytirish, turli ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarning ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirokini ta'minlash va ta'lim muhitini moslashtirish muhim tamoyillar sifatida qayd etiladi [8].

O'zbekistonda ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha ilmiy-metodik izlanishlar olib borilmoqda. A. Abdug'aniyev va S. Mo'minov tomonidan tayyorlangan "Inklyuziv muhit" o'quv-uslubiy qo'llanmada inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirish, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash va ta'lim jarayonini moslashtirish masalalariga e'tibor qaratilgan [1]. F. U. Qodirova va D. A. Pulatova esa inklyuziv ta'limning nazariy va metodik asoslarini yoritib, ta'lim jarayonida individual yondashuvning ahamiyatini asoslaydilar [2].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, autizm spektridagi bolalarni ta'limga moslashtirish jarayoni faqat maxsus pedagog yoki psixologning alohida faoliyati bilan chegaralanmasligi kerak. Bu jarayonda o'qituvchi, psixolog, ota-ona va boshqa mutaxassislarning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan maktab amaliyotchi psixologining faoliyatini tizimli tashkil etish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini autizm spektridagi bolalarning psixologik rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va inklyuziv ta'limiga oid ilmiy-nazariy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqotda nazariy va empirik metodlardan foydalanish nazarda tutilgan.

Nazariy metodlar sifatida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, tizimlashtirish, umumlashtirish va pedagogik-psixologik qarashlarni tahliliy sintez qilishdan foydalanildi. Empirik yondashuv doirasida esa psixologik kuzatuv, suhbat, pedagogik-psixologik baholash va bolaning individual rivojlanish dinamikasini monitoring qilish usullariga e'tibor qaratildi.

Autizm spektridagi bolalarni baholashda bolaning imkoniyatlari va ehtiyojlarini kompleks o'rganish muhimdir. Bunda faqat akademik topshiriqlarni bajarish darajasini emas, balki bolaning muloqotga kirishishi, topshiriqni tushunishi, tengdoshlari bilan munosabati, hissiy holatini boshqarishi, o'z faoliyatini tashkil eta olishi va kundalik vazifalarni bajarish darajasini ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Psixologik-pedagogik kuzatuv jarayonida bolaning darsdagi faolligi, ko'rsatmalarni qabul qilishi, faoliyatning o'zgarishiga munosabati, yordamga ehtiyoji, tengdoshlari bilan muloqoti va turli sensor ta'sirlarga reaksiyasi muntazam qayd etilishi mumkin.

Bolaning moslashuv dinamikasini baholashda shartli ravishda uch darajali mezondan foydalanish mumkin. Past darajada bola faoliyatni bajarishda doimiy yordamga ehtiyoj sezadi; o'rta darajada ayrim faoliyatlarni qisman mustaqil bajaradi, biroq yo'naltirish yoki qo'shimcha ko'mak talab qilinadi; yuqori darajada esa bola faoliyatni minimal yordam bilan yoki mustaqil ravishda bajara oladi.

Mazkur mezonlar bolaning imkoniyatlarini qat'iy belgilash uchun emas, balki rivojlanish dinamikasini kuzatish va keyingi psixologik-pedagogik yordam yo'nalishlarini belgilash uchun xizmat qilishi lozim.

Autizm spektridagi bolalarning ta'lim muhitiga moslashish xususiyatlari

Autizm spektridagi bolalarning ta'lim muhitiga moslashuvi bir nechta o'zaro bog'liq yo'nalishlarni qamrab oladi. Birinchi navbatda, kommunikativ moslashuv muhim ahamiyatga ega. Ayrim bolalarda og'zaki nutqning rivojlanish darajasi turlicha bo'lishi, boshqalari esa o'z ehtiyoj va istaklarini ifodalashda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shu sababli psixolog bolaning mavjud kommunikativ imkoniyatlarini aniqlashi va pedagog bilan hamkorlikda muloqotni qo'llab-quvvatlovchi usullarni tanlashi zarur.

Ijtimoiy moslashuv ham muhim yo'nalishlardan biridir. Sinfdoshlar bilan salomlashish, navbat kutish, guruh faoliyatida ishtirok etish, yordam so'rash, boshqalarning shaxsiy chegaralarini tushunish kabi ko'nikmalar ta'lim jarayonida bosqichma-bosqich shakllantirilishi mumkin.

Hissiy moslashuv bolaning o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarish qobiliyati bilan bog'liq. Maktabdagi kutilmagan vaziyatlar, topshiriqning o'zgarishi yoki sensor yuklamaning ortishi bolaning hissiy zo'riqishiga sabab

bo‘lishi mumkin. Shuning uchun bolaning zo‘riqish belgilarini oldindan aniqlash va tegishli psixologik yordam strategiyalarini ishlab chiqish muhimdir.

Xulq-atvor moslashuvi esa maktab qoidalarini tushunish, dars tartibiga rioya qilish, topshiriqni boshlash va yakunlash, faoliyatlar o‘rtasida almashish kabi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Bu ko‘nikmalarni shakllantirishda izchil va bashorat qilinadigan muhit muhim rol o‘ynaydi.

Maktab amaliyotchi psixologining asosiy faoliyat yo‘nalishlari

Maktab amaliyotchi psixologining autizm spektridagi bolalar bilan ishlash faoliyati bir necha o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlardan iborat. Avvalo, psixolog bolaning individual psixologik xususiyatlarini o‘rganadi. Bunda diagnostika bolaning imkoniyatlarini “yorliq” sifatida belgilashga emas, balki uning ta’limdagi ehtiyojlarini aniqlashga xizmat qilishi kerak.

Psixologik kuzatuv bolaning tabiiy ta’lim muhitidagi xatti-harakatlarini o‘rganish imkonini beradi. Ayniqsa, bolaning dars boshlanishi, topshiriq almashishi, tanaffus, guruh faoliyati va tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlaridagi xatti-harakatlarini kuzatish muhim ma’lumotlar beradi.

Keyingi yo‘nalish korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni tashkil etishdan iborat. Bunday mashg‘ulotlarda kommunikativ ko‘nikmalar, hissiy holatni boshqarish, ijtimoiy vaziyatlarni tushunish, diqqatni jamlash va mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratilishi mumkin.

Psixolog faoliyatining yana bir muhim yo‘nalishi pedagoglarni psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlashdir. O‘qituvchiga bolaning individual xususiyatlarini tushuntirish, topshiriqlarni moslashtirish, vizual ko‘rsatmalardan foydalanish, dars jarayonini oldindan rejalashtirish va bolaning ijobiy xatti-harakatlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar berilishi mumkin.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham alohida ahamiyatga ega. Bola maktabda va oilada turlicha talablar bilan to‘qnash kelmasligi uchun asosiy yondashuvlar imkon qadar muvofiqlashtirilishi lozim. Ota-onalar bilan muntazam muloqot bolaning rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlar va mavjud qiyinchiliklarni o‘z vaqtida aniqlashga yordam beradi.

Ta’lim muhitini moslashtirishning psixologik shartlari

Autizm spektridagi bolalar uchun ta’lim muhitining tushunarli va bashorat qilinadigan bo‘lishi muhim. Shu sababli darsning asosiy bosqichlarini vizual tarzda ifodalash, topshiriqlar ketma-ketligini aniq ko‘rsatish va faoliyatlar almashinuvi haqida oldindan ogohlantirish bolaning moslashuvini yengillashtirishi mumkin.

Vizual qo‘llab-quvvatlash vositalari bolaning dars jarayonidagi mustaqilligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Masalan, dars jadvali, rasmli ko‘rsatmalar, faoliyat ketma-ketligini ifodalovchi belgilar yoki topshiriqni bajariqcha sensor ta’sirlarni kamaytirish ham muhim. Juda baland tovush, keskin yorug‘lik, haddan tashqari ko‘p vizual stimullar yoki tartibsiz muhit ayrim bolalarda zo‘riqishni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli pedagog va psixolog bolanish bosqichlari bolaning vaziyatni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, sinfdagi ortiqcha sensor ta'sirlarni kamaytirish ham muhim. Juda baland tovush, keskin yorug'lik, haddan tashqari ko'p vizual stimullar yoki tartibsiz muhit ayrim bolalarda zo'riqishni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli pedagog va psixolog bolaning sensor ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim muhitini imkon qadar moslashtirishi maqsadga muvofiq.

Ta'lim topshiriqlarini kichik va tushunarli bosqichlarga ajratish, muvaffaqiyatli bajarilgan harakatlarni ijobiy mustahkamlash, bolaga yetarli vaqt berish va zarur hollarda individual yordam ko'rsatish ham ta'lim faoliyatining samaradorligini oshiradi.

Tadqiqot natijalari. Nazariy va amaliy manbalarni tahlil qilish natijasida maktab amaliyotchi psixologining autizm spektridagi bolalarni ta'lim faoliyatiga moslashtirishdagi faoliyatini beshta asosiy yo'nalishga ajratish mumkin.

Birinchi yo'nalish — diagnostik-kuzatuv faoliyati bo'lib, bunda bolaning kommunikativ, ijtimoiy, hissiy va xulq-atvor xususiyatlari o'rganiladi. Ikkinchi yo'nalish — individual psixologik yordam bo'lib, bolaning mavjud qiyinchiliklariga mos ravishda korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar tashkil etiladi. Uchinchi yo'nalish — ta'lim muhitini moslashtirish bo'lib, bunda o'qituvchi bilan hamkorlikda bolaning dars jarayonidagi ishtirokini yengillashtiruvchi sharoitlar belgilanadi. To'rtinchi yo'nalish — ota-onalar bilan maslahat va hamkorlik ishlari. Beshinchi yo'nalish esa bolaning moslashuv dinamikasini muntazam monitoring qilish va zarur hollarda psixologik yordam dasturini qayta ko'rib chiqishdan iborat.

Ushbu yo'nalishlarning o'zaro bog'liq holda amalga oshirilishi bolaning maktab muhitiga moslashuvini faqat bir martalik tadbir emas, balki davomiy va dinamik jarayon sifatida tashkil etish imkonini beradi.

Muhokama. Olingan nazariy xulosalar autizm spektridagi bolalarning ta'lim faoliyatiga moslashuvi ko'p omilli jarayon ekanligini ko'rsatadi. Bolaning maktabga moslashuvini faqat akademik natijalar asosida baholash yetarli emas. Ijtimoiy munosabat, kommunikatsiya, hissiy barqarorlik, mustaqillik va ta'lim faoliyatida ishtirok etish darajasi ham muhim mezonlar hisoblanadi.

Autizm spektridagi bolalar bilan ishlashda individual yondashuvning ustuvorligi ilmiy adabiyotlarda ham qayd etilgan [4; 5; 7]. Bir bola uchun samarali bo'lgan metod boshqa bola uchun xuddi shunday natija bermasligi mumkin. Shu sababli psixolog bolaning rivojlanish darajasi, kommunikativ imkoniyatlari, qiziqishlari, sensor xususiyatlari va oilaviy sharoitini hisobga olishi zarur.

Ta'lim jarayonining tushunarli va bashorat qilinadigan bo'lishi ham muhim omillardan biridir. Vizual jadval, aniq ko'rsatmalar va faoliyat ketma-ketligini belgilash bolaning vaziyatni oldindan tushunishiga yordam berishi mumkin. Bu esa ayrim holatlarda xavotir va noaniqlikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, maktab psixologining faoliyati faqat bola bilan individual mashg'ulot o'tkazish bilan cheklanmasligi kerak. Psixolog pedagoglar va ota-onalarga maslahat beruvchi, turli mutaxassislar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi

hamda bolaning ta'lim muhitidagi psixologik farovonligini kuzatuvchi mutaxassis sifatida faoliyat olib borishi maqsadga muvofiq.

Inklyuziv ta'limning samaradorligi ham aynan shunday jamoaviy yondashuvni talab qiladi. UNESCO hisobotida ham inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilar uchun ta'limdagi to'siqlarni kamaytirish va ta'limda teng ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishni nazarda tutishi ta'kidlangan [8].

Shu bilan birga, autizm spektridagi bolalar bilan psixologik ish olib borishda bolaning qadr-qimmati, shaxsiy chegaralari va individual xususiyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish zarur. Psixologik yordam bolaning "boshqalarga o'xshashi"ni ta'minlashga emas, balki uning ta'lim jarayonida imkon qadar mustaqil, xavfsiz va faol ishtirok etishiga ko'maklashishga yo'naltirilishi kerak.

Amaliy tavsiyalar. Maktab amaliyotchi psixologining autizm spektridagi bolalar bilan ishlash samaradorligini oshirish uchun bir qator amaliy tavsiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchidan, bola maktabga qabul qilingan dastlabki davrdanoq uning individual psixologik-pedagogik xususiyatlarini o'rganish va moslashuv xaritasini shakllantirish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, bolaning darsdagi faoliyatini kuzatish asosida uning qaysi vaziyatlarda qiyinchilikka duch kelishi aniqlanishi va tegishli psixologik-pedagogik yordam choralari belgilanib borilishi kerak.

Uchinchidan, ta'lim jarayonida vizual qo'llab-quvvatlash, qisqa va aniq ko'rsatmalar, topshiriqlarni bosqichma-bosqich tashkil etish hamda faoliyat almashinuvi haqida oldindan xabar berish usullaridan foydalanish tavsiya etiladi.

To'rtinchidan, bola bilan ishlaydigan pedagoglar uchun autizm spektrining individual namoyon bo'lish xususiyatlari va bolaning ta'lim ehtiyojlari bo'yicha psixologik-ma'rifiy maslahatlar tashkil etilishi lozim.

Beshinchidan, ota-onalar bilan muntazam hamkorlikni yo'lga qo'yish, maktab va oiladagi talablar hamda qo'llab-quvvatlash usullarini imkon qadar muvofiqlashtirish zarur.

Oltinchidan, bolaning moslashuv dinamikasi muntazam monitoring qilinib, ijobiy o'zgarishlar bilan bir qatorda yangi paydo bo'layotgan qiyinchiliklar ham qayd etib borilishi kerak.

Xulosa. Umumta'lim maktablarida autizm spektridagi bolalarni ta'lim faoliyatiga moslashtirish maktab amaliyotchi psixologining muhim va mas'uliyatli faoliyat yo'nalishlaridan biridir. Ushbu jarayon bolaning maktabga jismoniy jihatdan kelishi yoki o'quv topshiriqlarini bajarishi bilangina cheklanmaydi. Uning asosiy mazmuni bolaning ta'lim jarayonida o'zini xavfsiz his qilishi, o'qituvchi va tengdoshlari bilan muloqotga kirishishi, o'quv faoliyatida ishtirok etishi va imkon qadar mustaqil harakat qila olishiga sharoit yaratishdan iborat.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maktab psixologining samarali faoliyati diagnostik kuzatuv, individual psixologik yordam, korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, ta'lim muhitini moslashtirish, pedagoglar va ota-onalar bilan

hamkorlik hamda rivojlanish dinamikasini monitoring qilish kabi yo‘nalishlarning uzviy birligi asosida tashkil etilishi lozim.

Autizm spektridagi bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, vizual va strukturaviy qo‘llab-quvvatlash vositalaridan foydalanish, ta’lim faoliyatini bosqichma-bosqich tashkil etish va ijobiy xatti-harakatlarni mustahkamlash bolaning ta’lim jarayonidagi ishtirokini oshirishga yordam berishi mumkin.

Shunday qilib, maktab amaliyotchi psixologining tizimli, individual va hamkorlikka asoslangan faoliyati autizm spektridagi bolalarning ta’lim muhitiga moslashuvi uchun zarur psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda taklif etilgan faoliyat yo‘nalishlarining samaradorligini real respondentlar ishtirokidagi empirik va eksperimental tadqiqotlar asosida baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdug‘aniyev A., Mo‘minov S. Inklyuziv muhit: o‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2026. – 8 b.

2. Qodirova F.U., Pulatova D.A. Inklyuziv ta’lim: nazariya va metodika. – Toshkent, 2022. – 29 b.

3. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5-TR. – Washington, DC: American Psychiatric Association Publishing, 2022.

4. Lord C., Elsabbagh M., Baird G., Veenstra-VanderWeele J. Autism spectrum disorder // The Lancet. – 2018. – Vol. 392, No. 10146. – P. 508–520.

5. Frith U. Autism: Explaining the Enigma. 2nd ed. – Oxford: Blackwell Publishing, 2003.

6. Schreibman L. The Science and Fiction of Autism. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005.

7. Wing L. The Autistic Spectrum: A Guide for Parents and Professionals**.** – London: Constable & Robinson, 2002.

8. UNESCO. Inclusion and Education: All Means All. Global Education Monitoring Report. – Paris: UNESCO, 2020.

9. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9(2)-son

Muassis - "FAN VA INNOVATSIYA YANGILIKLARI" MCHJ
Jurnal hamkori - «PROFI UNIVERSITY»

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 24-may kuni № 454068-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan, 1 oyda bir marta o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Tahririyat manzili: 190110, Toshkent shahri Uchtepa tumani, Bog'iston MFY, 14-mavze, 8-uy.

Telefonlar: +998 90 749 00 00
+998 90 749 77 77
+998 91 902 05 01
E-mail: saen_2024@mail.ru
Jurnal sayti: www.saen.uz
Telegram kanali: **https://t.me/saen_2024**

Maqolada keltirilgan fakt va ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldirlar.

"Fan va ta'lim yangiliklari" ilmiy-amaliy jurnali Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining qarori (25.08.2025 y., №374/5) bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

ISSN: 3093-8694